

**ФАКТОРИ, ЯКІ СТАНОВЛЯТЬ ЗАГРОЗУ ДЛЯ ГЕНОФОНДУ
УКРАЇНСЬКОЇ НАЦІЇ**
FACTORS THREATENING TO THE GENE POOL UKRAINIAN NATION

Н.Є. Твердохлібова

Національний технічний університет

«Харківський політехнічний інститут», м. Харків

Анотація. Наявність достовірної демографічної інформації є необхідним елементом забезпечення нормальної життєдіяльності суспільства. Показники складу, динаміки населення, якості та рівня його життя дозволяють оцінити можливості і тенденції соціально-економічного розвитку країни, вказують на необхідність впровадження певних державних заходів, спрямованих на позитивний розвиток української нації.

Ключові слова. Демографічна ситуація, тривалість життя, забруднення довкілля, техногенне навантаження, психічні розлади, аномія, алкоголізм, духовність суспільства.

Аннотация. Наличие достоверной демографической информации является необходимым элементом обеспечения нормальной жизнедеятельности общества. Показатели состава, динамики населения, качества и уровня его жизни позволяют оценить возможности и тенденции социально-экономического развития страны, указывают на необходимость внедрения определенных государственных мероприятий, направленных на позитивное развитие украинской нации.

Ключевые слова. Демографическая ситуация, продолжительность жизни, загрязнение окружающей среды, техногенные нагрузки, психические расстройства, аномия, алкоголизм, духовность общества.

Annotation. The availability of reliable demographic information is a necessary element for the normal life of society. Indicators of structure, population dynamics, quality and level of life to assess opportunities and trends in socio-economic development, pointing to the need to implement certain public activities aimed at the positive development of the Ukrainian nation.

Keywords. The demographic situation, lifespan, environmental pollution, anthropogenic load, mental disorders, anomie, alcoholism, spirituality society.

Вступ. Однією з найбільшостих і гострих проблем української держави залишається поступове зниження чисельності населення. Економічна криза кінця 80-х - початку 90-х років негативно позначилася на рівні життя населення України та його відтворенні. У 1993 р чисельність населення України досягла найвищої за всю історію українського народу позначки - 52,2 млн. людей і після цього пішла на спад, досягнувши в 2000 р майже 49,5 млн. чоловік. У 1991 році смертність в Україні перевищила народжуваність на 40 тис., а в 1992 році - на 100 тис. чоловік. Надалі поліпшення ситуації не відбулося. Сучасний стан народжуваності такий, що забезпечується лише половина потрібного для відтворення населення [1]. На сьогодні

Україна вже перетнула межу зниження народжуваності, за якою відбувається незворотне руйнування демографічного потенціалу (рис.1).

Чисельність населення України з 1990 по 2015 р.р.

Дата	Чисельність (тис.)		
на 01.01.1990	51838,5		
на 01.01.1991	51944,4	+105.9	+0.204%
на 01.01.1992	52056,6	+112.2	+0.216%
на 01.01.1993	52244,1	+187.5	+0.360%
на 01.01.1994	52114,4	-129.7	-0.248%
на 01.01.1995	51728,4	-386.0	-0.741%
на 01.01.1996	51297,1	-431.3	-0.834%
на 01.01.1997	50818,4	-478.7	-0.933%
на 01.01.1998	50370,8	-447.6	-0.881%
на 01.01.1999	49918,1	-452.7	-0.899%
на 01.01.2000	49429,8	-488.3	-0.978%
на 01.01.2001	48923,2	-506.6	-1.025%
на 01.01.2002	48457,1	-466.1	-0.953%
на 01.01.2003	48003,5	-453.6	-0.936%
на 01.01.2004	47622,4	-381.1	-0.794%
на 01.01.2005	47280,8	-341.6	-0.717%
на 01.01.2006	46929,5	-351.3	-0.743%
на 01.01.2007	46646,0	-283.5	-0.604%
на 01.01.2008	46372,7	-273.3	-0.586%
на 01.01.2009	46143,7	-229.0	-0.494%
на 01.01.2010	45962,9	-180.8	-0.392%
на 01.01.2011	45778,5	-184.4	-0.401%
на 01.01.2012	45633,6	-144.9	-0.317%
на 01.01.2013	45553,0	-80.6	-0.177%
на 01.01.2014	45426,2	-126.8	-0.278%
на 01.01.2015	42928,9	-2497.3	-5.497%

Рис. 1 — Чисельність населення України (1990-2015 роки)

Актуальність. Стан здоров'я населення України на сучасному етапі розвитку оцінюється як незадовільний — високий рівень загальної смертності, низькі рівні очікуваної тривалості життя, найвищий в Європі природний спад кількості населення, відсутність ознак подолання епідемій туберкульозу і СНІДу. Тривалість життя в Україні майже на 10 років менше, ніж у розвинених країнах світу.

Оскільки показники демографічного стану країни змінюються, дослідження тенденцій цих змін та чинників впливу на них є предметом обраної теми статті.

Виклад основного матеріалу. Досягнення незалежності України мало що змінило в системі охорони навколишнього середовища. В умовах поглиблення

економічної кризи загроза техногенних та екологічних катастроф збільшилася. Щорічно в атмосферу України підприємства різних галузей промисловості викидають 17 млн. т шкідливих речовин. У 21 місті, де проживає 22% населення, забрудненість повітря в 15 разів перевищує гранично допустимі концентрації. Атмосферне забруднення негативно впливає на кожного третього жителя України, а 28 % взагалі дихають повітрям, що є небезпечним для життя.

Критичними для здоров'я залишаються нестача і якість питної води практично в усіх регіонах держави.

Через відсутність резерву вільних земельних площ землі сільськогосподарського призначення продовжують використовувати під будівництво. З цієї причини загальні втрати сільськогосподарських угідь за останні 30 років перевищили 2 млн. га. Якщо на початку століття українські чорноземи містили 18 % гумусу (родючого компонента ґрунту), то нині - майже в 5 разів менше. Площа схильних до окислення ґрунтів збільшилася на 30 %, засолених і солонцюватих — на 25 %. Істотну загрозу здоров'ю людей несуть і забруднені та деградовані ґрунти. Утворення токсичних відходів виробництва і побуту щорічно зростає і становить 70 – 90 млн. тон на рік, що на порядок вище, ніж у будь-якій країні Європи. А власне вони формують значну частку властивостей питної води, продуктів харчування, атмосферного повітря, служать джерелом передачі збудників інфекційних хвороб, паразитарних інвазій.

Одним з основних показників нинішнього соціального неблагополуччя є рівень смертності немовлят. Доводиться констатувати, що цей показник у 2–3 рази перевищує аналогічний в економічно розвинутих країнах, що викликає особливе занепокоєння на фоні дуже низького рівня народжуваності [2].

Негативні тенденції у розвитку системи охорони здоров'я що спостерігаються і дотепер [3]:

- практично повна відсутність глобальних реформ у системі охорони здоров'я;
- ігнорування науково доведених та перевірених практикою підходів, форм та методів лікування;
- недоступність ефективних медичних послуг для більшості українців, низька якість медичної допомоги;
- некоректна політика на рівні МОЗ стосовно видання ліцензій на право надання медичної допомоги;
- значний відсоток безрецептурних лікарських препаратів;

- неадекватна система оплати праці медичного персоналу та некоректні методи фінансування медичних закладів;
- непрозорість фінансової звітності фармацевтичних та інших компаній;
- відсутність диференціації ліжкового фонду залежно від інтенсивності лікування, надмірна спеціалізація лікарень;
- висока зношеність основних фондів у державних та комунальних медичних закладах тощо.

Необхідно звернути увагу і на динаміку такого показника, як репродуктивне здоров'я жінки. У результаті виконання різноманітних державних програм було виявлено, що понад 50 % вагітних жінок мають різного роду захворювання, тому їх стан здоров'я не може забезпечити народження здорового покоління. Число нормальних пологів скоротилося до 30 %, кожен третій новонароджений має ознаки порушень здоров'я, і тільки 8 % дітей при народженні можна вважати здоровими. Епідеміологічні дослідження, які були проведені в промислових районах України, засвідчили наявність токсичних металів (кадмій, свинець, хром, цинк) навіть у плацентарних водах та у грудному молоці [2].

Таким чином, внаслідок забруднення оточуючого середовища жінки дітородного віку у регіонах з високим техногенним навантаженням перебувають в екстремальній ситуації з високим ризиком ушкодження свого здоров'я і здоров'я їх майбутніх дітей.

Загрозлива демографічна ситуація певною мірою формується і внаслідок негативних змін здоров'я молоді — набули стійкої тенденції несприятливі зміни їх психіки, знизився рівень фізичної та розумової працездатності.

Результати багаторічних спостережень свідчать, що найбільш інтенсивне зростання відхилень у фізичному і психічному здоров'ї дітей відбувається під час навчання у школі. Особливо тривожить поширеність психічних розладів, яка в останні роки збільшилася у 2,5 рази. В Україні близько 3 % дітей (понад 227 тисяч) користуються послугами психіатричної служби для корекції синдрому хронічної втоми, депресивних станів, схильності до суїциду (смертність від суїцидів становить 25–26 випадків на 100 тис. населення, з них 0,6 % — серед дітей та підлітків), розладів поведінки [4]. Частота цих розладів щороку збільшується, і можна припустити, що вона у десятки разів перевищує показники офіційної статистики. Особливістю психічних розладів є і те, що вони діагностуються досить пізно і рідко завершуються ремісією без належної медичної чи психологічної допомоги, а у 20 % випадків призводять до порушень соціальної адаптації — зловживань психоактивними речовинами (ПАР),

труднощів з навчанням, подальшим працевлаштуванням, одруженням, сімейних драм, частого притягнення до кримінальної відповідальності, в тому числі за здійснення тяжких злочинів (убивства, зґвалтування, грабіж).

Однак виникнення та накопичення видимих психічних захворювань дорослих і дітей становить лише незначну частину психічного нездоров'я нації загалом. Це зумовлено не стільки недостатнім виявленням психічних розладів, скільки тим, що переважна частина населення постійно перебуває у стані хронічного психічного дискомфорту: згідно з результатами останніх соціологічних опитувань, лише 20 % українських громадян відчувають себе «щасливими» у своїй державі. За цим показником Україна посідає одне з останніх місць у світі. Такий дискомфорт, звісно, ще не є психічним розладом, однак він разом з масштабними непередбачуваними подіями сприяє розвитку такого стану, як аномія [5]. Цим терміном визначається психічний стан людини, за якого моральні норми розмиті, сплутані або зовсім відсутні. І це природно, адже розмах змін у суспільстві неймовірний і швидкоплинний, упроваджені інститутами влади закони і директиви часто і демонстративно ігноруються або порушуються самою владою, а загроза тероризму, екологічної або техногенної аварії викликають у людини драматичний стан безсилля. Вихід зі стану аномії частина громадян знаходить у самогубстві, наркоманії або алкоголізмі.

Дослідження Українського інституту громадського здоров'я доводить, що у нашому суспільстві вживання алкогольних напоїв та інших ПАР переважною більшістю молоді вважається цілком нормальним і припустимим явищем. І це незважаючи на те, що світова статистика свідчить, що зловживання алкоголем викликає більше ніж 60 медичних станів, серед яких — хвороби печінки, серця, інсульт, новоутворення, імунodefіцит, панкреатит, аномалії розвитку плода при вагітності, не кажучи про виробничий травматизм, автомобільні аварії, вбивства, самогубства, сімейні та побутові конфлікти [6].

Відзначимо вкрай негативну роль у процесах утрати соматичного і психічного здоров'я молоді внаслідок перегляду фільмів з пропагандою жорстокості та насилля, реклами алкогольних напоїв, тютюнових виробів тощо. Професійних спортсменів, акторів, співаків, що є кумирами для підлітків, використовують у постійній рекламі алкогольних напоїв. Крім того, підлітки отримують непослідовну інформацію щодо алкоголю та наркотиків від свого оточення, і це надзвичайно ускладнює проблему боротьби з їх вживанням.

Не можна забувати про ще одну проблему, що стосується соціуму – духовність суспільства. Під духовністю в українській родинній педагогіці розуміють сукупність психічних явищ, що характеризують внутрішній суб'єктивний світ людини, основні риси культурної спрямованості особистості - її життєві інтереси, переконання, погляди, ідеали, світогляд, ставлення до життя, до інших людей, до своїх обов'язків і до самої себе. В сім'ї закладаються основи людяності, коріння духовності, фундамент особистості, великодушність, піклування про близьких, рідних. В умовах теперішньої соціальної атмосфери при різкому розшаруванні суспільства на багатих та бідних у людей все частіше спостерігаються байдужість, егоїзм, невпевненість у завтрашньому дні, абсолютна незахищеність в соціумі, страх захворіти і перетворитися на жебрака. Тому реалізація програми виходу з кризи вимагає значних зусиль не тільки кожної людини, але і держави в цілому.

Як видно, ситуацію зі здоров'ям населення України слід вважати катастрофічною. Як відзначає Г.Л. Апанасенко [7], частка українців, які знаходяться поза межами «безпечної зони здоров'я», становить 99 %, у той час як у США аналогічний показник лише 11–13 %.

Реальні шляхи виходу з даної ситуації необхідно прокладати перш за все у соціальній площині.

Аспектами вирішення проблеми є:

1. Визнання не на словах, а на ділі керівництвом нашої держави боротьби з катастрофічним зростанням захворюваності і смертності населення України. Пріоритетними напрямками державної політики з відповідним економічним підґрунтям для забезпечення такої програми можуть бути: широке ознайомлення з існуючими новітніми європейськими медичними технологіями та їх залучення до лікування і профілактики захворювань; розробка власних технологій з урахуванням специфіки регіону (йододефіцит, наявність зон радіаційного забруднення, несприятлива екологічна ситуація тощо); створення умов для співпраці вітчизняних вчених, залучення та навчання талановитої молоді, спеціалістів у лабораторіях та інститутах Європейської спільноти.

2. Активне впровадження вже існуючих у більшості країн Європи нових форм та методів надання медичної допомоги населенню — страхової, приватної, сімейної.

3. Цілеспрямоване залучення інвестицій європейських держав для поліпшення екологічної ситуації, умов праці населення України в цілому з наближенням основних параметрів довкілля (освітленість, температура, вологість, радіаційний фон, вміст

шкідливих речовин у продуктах харчування, воді та повітрі) до європейських стандартів.

4. Залучення до фінансування наукових досліджень у галузі медицини недержавних коштів. Європейська практика свідчить, що це досить суттєве та цілком реальне джерело фінансування сучасної медицини. Першими кроками такої інтеграції є використання коштів профільних фармацевтичних фірм для проведення апробації лікарських засобів, участі вчених і практичних лікарів у роботі міжнародних симпозіумів, конференцій, конгресів. Суттєвою фінансовою підмогою можуть стати благодійні внески фірм, підприємців, окремих громадян, української діаспори.

5. Введення в дію стратегічного плану взаємозбагачення і професійного росту шляхом упровадження інновацій у галузь освіти — обмін викладачами і студентами, їх стажування і навчання за кордоном, проходження виробничої практики, достатнє фінансове забезпечення таких інновацій.

6. Доцільною слід вважати і перебудову роботи української вищої школи та впровадження новітніх технологій у процес відбору абітурієнтів та навчання студентів.

Вирішення інших аспектів проблеми поліпшення демографічної ситуації витікає безпосередньо із вищевикладеного і ґрунтується на проведенні спільних із науковцями інших європейських держав комплексних медичних досліджень, актуальних для України, наприклад:

1. Подальше вивчення особливостей виникнення, перебігу та лікування захворювань в умовах несприятливого радіаційного фону, пов'язаного з аварією на Чорнобильській АЕС, йододефіциту, незбалансованого харчування, катастрофічного стану довкілля.

2. Активне і наполегливе введення в медичну практику світових стандартів лікування, які ґрунтуються на засадах доказової медицини.

Зрозуміло, що реалізація такої програми виходу медицини України з кризового стану вимагає і відповідного фінансового забезпечення на рівні держави.

Висновок. На сьогоднішній день за кількістю населення Україна залишається однією з найбільших країн Європи. Однак і далі негативний вплив на стан здоров'я населення спричиняють усе зростаюче забруднення довкілля, сумнівної якості харчові добавки і отрутохімікати, генетично модифіковані продукти, підвищений радіаційний фон, зростання алкоголізму, наркоманії, некероване захоплення молоді комп'ютерними іграми та ін. Чинниками депопуляції населення є зниження рівня і якості життя людей у

період економічної кризи, ускладнення екологічної ситуації в усіх регіонах країни, старіння населення, збільшення показників розлучень і зменшення показників укладання шлюбів, масовий відтік молоді за межі країни.

Демографічні прогнози є невтішними: практично за будь-якого варіанта позитивних тенденцій народжуваності та смертності населення України скорочуватиметься й надалі, оскільки потенціал демографічного зростання практично вичерпаний, процес переваги вимирання над народжуваністю триватиме ще не менше 20 років, і навіть міграційний приплив буде не в змозі його відновити. За даними Інституту демографії НАН України, у 2026 році населення України скоротиться до 36 млн. осіб, а до 2050 року — до 25–31 млн. [8].

Для вирішення проблеми зменшення чисельності населення держава зробила в останні роки низку заходів. Завершено розробку проектів постанов Кабінету Міністрів України "Стратегія демографічного розвитку на 2006 - 2015 р.р." та "Про створення міжвідомчої координаційної ради з питань поліпшення демографічної ситуації в Україні", схвалено «Концепцію розвитку системи охорони здоров'я».

З метою поліпшення демографічної ситуації необхідно спрямувати соціально-економічну політику на розв'язання найгостріших проблем сім'ї: стимулювання народжуваності, підвищення якості медичного обслуговування, збільшення уваги щодо охорони та оплати праці, поліпшення побутових умов проживання населення, впровадження здорового способу життя, створення широкої мережі державних та недержавних служб соціальної допомоги.

Можливими шляхами вирішення проблеми є також удосконалення умов реалізації трудового та духовного потенціалів населення, його ефективне включення в суспільний поділ праці, нарощування зусиль щодо примноження суспільного добробуту. Цьому можуть сприяти заходи щодо забезпечення зайнятості населення - створення нових робочих місць, навчання та перекваліфікації працездатних, особливо у тих галузях суспільного виробництва, де очікується найбільше безробіття. Населення має бути соціально захищеним, а специфічна демографічна політика повинна підсилюватися заходами держави щодо виходу з економічної кризи.

ЛІТЕРАТУРА

1. Чисельність населення. Статистична інформація / Державний комітет статистики України. [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.ukrstat.gov.ua>

2. Мишанич Г.І., Нетяженко В.З. Демографічна криза в Україні і роль медичної науки в її подоланні / Г.І. Мишанич, В.З. Нетяженко // Внутрішня медицина. — 2007. — № 4. — С. 136-138, 141.
3. Лехан В.М., Слабкий Г.О. Стратегія розвитку системи охорони здоров'я: український вимір / В.М. Лехан, Г.О. Слабкий // Новости медицины и фармации. — 2010. — № 4. — С. 3.
4. Степанова М. Скорость «конвейера» неприемлема для ребенка / М. Степанова // Директор школы. — 2001. — № 7. — С. 86-91.
5. Ставицька С.О. Психологічні особливості ціннісних орієнтацій сучасного юнацтва / С.О. Ставицька // Актуальні проблеми психології / За ред. Максименка С.Д. — К. : Главник, 2008. — Вип. 4. — С. 236-242.
6. Асанова Л.М., Машанцева Н.В. Девиантное поведение подростков, злоупотребляющих наркотическими и токсическими веществами / Л.М. Асанова, Н.В. Машанцева // Проблемы контроля наркотических средств и профилактики наркоманий / Под ред. Бабаян Э.А. — М., 1992. — 290 с.
7. Апанасенко Г.Л. Валеология в решении демографической катастрофы в Украине / Г.Л. Апанасенко // Здоров'я України. — 2004. — № 10. — С. 8-9.
8. Берн Э. Игры, в которые играют люди. Психология человеческих взаимоотношений. Люди, которые играют в игры. Психология человеческой судьбы / Э. Берн. — М. : АСТ, 2008. — 340 с.